

Zdenko Čepič

Zakonske osnove racionirane preskrbe v Jugoslaviji 1945-1948

Preskrba prebivalstva z živili, potrošnimi industrijskimi izdelki, to je oblačili, obutvijo in t.i. tehničnim blagom, sodi v vojnih časih, pa tudi neposredno po vojni med osrednje in tudi težje probleme, tako za posameznika - potrošnika kot tudi za državno oblast, ki jo mora zagotoviti. V Jugoslaviji je bilo vojno gospodarstvo z racionirano prehrano in prisilnim odkupom uvedeno jeseni 1940; konec avgusta je vlada izdala uredbo o ukrepih za preskrbo prebivalstva in vojske s kruhom, s katero je uvedla prisilni odkup vseh presežkov pšenice in pšenične moke (300 kg pšenice, 240 kg moke na vsakega člana gospodinjstva),¹ oktobra so bili uvedeni brezmesni dnevi (četrtek, petek),² od srede januarja 1941 je vključevalo tudi prisilni odkup koruze in koruzne moke,³ saj je bilo od 1. januarja 1941 dovoljeno izdelovati in prodajati le "ljudski kruh", izdelan iz 40% enotne presejane pšenične moke ter iz 60% koruzne moke.⁴ Živilske nakaznice za kruh, testenine, moko in druge mlevske izdelke so bile uvedene konec januarja oziroma s 1. februarjem 1941.⁵ Okupatorji so uvedli na svojih okupacijskih območjih svoj preskrbovalni sistem, ki je temeljil na načelih racionirane preskrbe,⁶ kar je uvedlo tudi narodnoosvobodilno gibanje za preskrbo civilnega prebivalstva na območjih, ki jih je obvladovalo.

Po koncu druge svetovne vojne je bilo vprašanje, kako zagotoviti prebivalcem normalno preskrbo s prehrabnim in industrijskim blagom, eno tistih, ki se jih je morala nova oblast v Jugoslaviji nemudoma lotiti. Že tri dni po uradnem koncu vojne je na predlog ministra za trgovino in preskrbo začasne vlade DFJ izdal Gospodarski svet osnovni zakonski predpis za urejanje preskrbe. To je bila uredba o načrtnem razdeljevanju in potrošnji blaga,⁷ na osnovi katere je bila organizirana tako imenovana racionirana preskrba. Ta je ostala v veljavi do začetka marca leta 1948, ko je bila uvedena kot osnovni način preskrbe prebivalstva zagotovljena (garantirana) preskrba z živili in industrijskimi predmeti. Ta način preskrbe oziroma ukrepi, ki jih je država uzakonjala in izvajala za preskrbo v prvih treh letih po drugi svetovni vojni, se ni bistveno razlikoval od tistih neposredno pred začetkom vojne v Jugoslaviji. Sprva je bila preskrba na način, kakršen je značilen za vojno gospodarstvo, mišljen kot začasen, dokler ni bila od začetka marca 1948 uvedena zagotovljena preskrba kot del političnega sistema in način uvajanja socializma v Jugoslaviji; v preskrbni sistem je namreč spadal tudi sistem odkupov kmetijskih

¹ Službeni list Kraljevske banske uprave dravske banovine, 70. kos, št. uredbe 413, z dne 31. avgusta 1940 (dalje SL, 70-413/31. 8. 1940).

² SL, 81-515/9. 10. 1940.

³ SL, 5-28/15. 1. 1941.

⁴ SL, 1-9/1. 1. 1941.

⁵ SL, 7-58/22. 1. 1941.

⁶ O nemškem preskrbovalnem sistemu glej I. Križnar: Značilnosti gospodarstva radovljiškega okrožja v prvih dveh letih nemške okupacije, str. 196-198.

⁷ Uradni list Demokratične Federativne Jugoslavije, št. 32, št. predpisa 281, z dne 15. maja 1945 (dalje UL DFJ, 32-281/15. 5. 1945).

pridelkov, kar pa se je 'izrodilo' v način 'razrednega boja' proti kmetom. Že prvi zakonski ukrep za urejanje preskrbe je pokazal osnovne značilnosti le-te vse do ukinitve zagotovljene preskrbe leta 1952. Osnovna značilnost "smotrne in umne preskrbe prebivalstva" je bila *"načrtno razdeljevanje in potrošnja"* (podčrtal Z. Č.) vseh predmetov, za katere se pokaže potreba."⁸

Na teh osnovah je bila izvajana racionirana preskrba v prvem povojnem obdobju, znanem tudi kot obdobje obnove. To je bila sicer preskrba, znana za vojno gospodarstvo držav, ki so bile v vojni oziroma ja vojna potekala na njihovem ozemlju, značilna pa je tudi za čas po vojni, ko so zaradi posledic vojne mnoge države obdržale način 'vojne' preskrbe. Na ta način so namreč prilagajale porabo nezadostni proizvodnji, hkrati pa zagotavljale zaščito porabnikov pred špekulantskim dvigovanjem cen, ki bi ga lahko povzročalo ekonomsko delovanje trga. Takšno preskrbo je označevalo pomanjkanje in 'karte' kot sredstvo kontrole potrošnika in trgovine.

Življenje se sicer mnogokrat razlikuje od normativne ureditve, vendar pa so v sistemu, kakršen je bil v veljavi v Jugoslaviji v prvih povojnih letih, ko je bilo prevladujoče administrativno upravljanje vsega družbenega in tudi osebnega življenja, bili prav zakonski prepisi tisti, ki so določali in uravnavali življenje posameznika v vseh podrobnostih. To se je še najbolj kazalo prav skozi sistem preskrbe prebivalstva, od katerega je bil odvisen vsakdo. Ker je bil politično upravni sistem tak, da je temeljil na administrativnem izvajanju zakonskih predpisov, je prav zakonodaja tista, ki jo je treba poznati in upoštevati, ko želimo spoznati in razumeti način življenja, konkretno, preskrbo prebivalstva. Seveda je imel sistem svoje 'stranpoti', ki jih je občutil v praksi skoraj sleherni potrošnik, vendar to ni predmet te predstavitev načel preskrbe prebivalstva.

Preskrba je bila načrtovana, administrativno vodena, centralizirana in kontrolirana. Vsa industrijska podjetja so morala tako telefonsko, telegrafsko ali pisno obveščati upravo za preskrbo, ki je bila v okviru Ministrstva za trgovino in preskrbo, o količini izdelanega blaga,⁹ kar je bil način, da je lahko državni upravni organ načrtoval oziroma usmerjal razdeljevanje blaga oziroma usklajeval porabo s proizvodnjo. Preskrbo je vodilo Ministrstvo za trgovino in preskrbo (MTP) jugoslovanske vlade na administrativni način. Delovalo je od osnovanja začasne vlade DFJ marca 1945 do ukinitve aprila 1950, ko je njegovo vlogo in naloge Ministrstva za državne nabave, to je aprila 1949 prevzelo skrb za državne nabave in odkup, prevzel Svet za blagovni promet v funkciji ministrstva. Ta je bil ukinjen januarja 1953 v skladu z ustavnim zakonom. Ministrstva za trgovino in preskrbo so bila kot poseben resor tudi v republiških vladah z nalogo voditi preskrbo na ravni republike in v nižjih upravnih enotah. Večino zakonskih predpisov o preskrbi je izdalo ministrstvo za trgovino in preskrbo oziroma Gospodarski svet v sodelovanju s tem ministrstvom. Pri tem je šlo v glavnem za uredbe, odločbe in pravilnike, ki so skupaj z določili o odkupu kot delom preskrbovalnega sistema predstavljali veliko večino zveznih zakonskih aktov, objavljenih v uradnem listu FLRJ, kar kaže, da je k problematiki preskrbe pristopila državna oblast predvsem na način administrativnega, večkrat sprotnega oziroma začasnega reševanja. Preskrba je bila organizirana in vodena tako, da so nižji upravni organi, republiška MTP in njim odgovorni okrajni

⁸ Prav tam.

⁹ UL DFJ, 52-473/ 24. 7. 1945.

ljudski odbori, ta določila izvajali. Zakonski akti, ki jih je izdajalo slovensko MTP,

so bili v veliki meri le prenos tistega, kar je predpisovalo zvezno MTP. To je določalo merila in tudi količine koliko bo (je) posameznik določenega blaga dobil.

Slovenska vlada in njeno MTP sta sprejemala sklepe in navodila za njihovo izvajanje iz Beograda in nista mogla niti smela sama določati posebnega preskrbovalnega sistema. Minister za preskrbo in trgovino NVS dr. Lado Vavpetič je na seji vlade oktobra 1945 sporočil, "da nimamo pravice kalkulirati."¹⁰ V vsem obdobju, ko je veljala racionirana oziroma zagotovljena preskrba, ni slovenska vlada na svojih sejah razpravljala o organizaciji preskrbe, pa tudi o sami problematiki preskrbe so govorili bolj poredko, več v prvih mesecih po koncu vojne. Je pa prav na področju preskrbe edinokrat prišlo do 'politične' zamenjave v slovenski vladi, ko je moral decembra 1945 odstopiti Lado Vavpetič z mesta ministra za trgovino in preskrbo, ker "se je (njegova politika - op. Z. Č.) oslanjala na trgovce in pridobitne posameznike, ne pa na delovno ljudstvo," kot je ocenil politbiro slovenskih komunistov.¹¹

O načelih oziroma političnih pogledih na probleme v preskrbi prebivalstva, ne pa o konkretnih rešitvah, te so bile v pristojnosti vlade oziroma ministrstva in Gospodarskega sveta, je razpravljal tudi politbiro CK KPJ, organ, ki je v resnici usmerjal celotno življenje v državi. Pa še v teh primerih so se ukvarjali bolj z vprašanjem odkupov kot s preskrbo v ožjem pomenu. Tako so na primer konec decembra 1946 na politbiroju sklenili, da se količina kruha na prebivalca zmanjša,¹² kar se je izrazilo z odredbo ministra za trgovino in preskrbo o dnevni obrok kruha, sprejeto mesec dni kasneje.¹³

Za porabnika, ki je bil odvisen glede preskrbe od države in njene 'volje', je bila ena bistvenih značilnosti, da je bilo določeno, kateri predmeti so spadali pod načrtno razdeljevanje in porabo. Že v prvem zakonskem določilu o načrtnem razdeljevanju in potrošnji blaga je bilo rečeno, da bodo določeni predmeti, ki se bodo na ta način razdeljevali. Z odločbo 12. maja 1945 je bilo določeno, da se razdeljujejo kot racionirani naslednji proizvodi: od kmetijskih vse vrste žita (pšenica, rž, ječmen, oves), kuruza, riž, vse vrste oljnega semena, tekstilne surovine (bombaž, volna, konoplja, lan), vsa živina, meso, mast, slanina, sir in vse vrste surovih kož; od gozdnih drva, stavbni, janski in les za pohištvo; od rudarskih vse vrste premoga; od industrijskih vse vrste moke, otrobi, vse vrste jedilnega olja, sol, sladkor, tobaki izdelki, vžigalice, tkanine in izdelki iz njih, vse vrste usnja in obutev, železo in kovine in polizdelki ter izdelki iz teh materialov, elektrotehnični izdelki, nafta in njeni derivati ter drugi kemični izdelki.¹⁴ Mesec dni kasneje je bilo to še bolj natančno določeno, tako da so bili naštetni posamezni izdelki, ki so spadali pod načrtno razdeljevanje in porabo; od prehrabnih predmetov so to bili: vse vrste žita, vse vrste moke, testenine, živina, maščobe, siri, sladkor, sol, od tekstilnih surovine (bombaž, volna itd.) in izdelki kot metrsko blago (z izjemo

¹⁰ ARS, fond Vlada LRS, 5. redna seja 1. 10. 1945.

¹¹ ARS I, fond CK ZKS, IK CK ZKS šk. 2; seja PB CK KPS 25. 12. 1945; o razlogih, zaradi katerih je moral L. Vavpetič odstopiti, glej J. Vodušek Starič: *Prevzem oblasti 1944-1946*. Ljubljana 1992, str. 402-406.

¹² *Politbiro CK KPJ 1945-1948*, Izvori za istoriju Jugoslavije, serija A, tom II, knjiga I. Beograd 1995, str. 185; zapisnik z 24. 12. 1946.

¹³ UL FLRJ, 8-74/ 28. 1. 1947.

¹⁴ UL DFJ, 32-282/ 15. 5. 1945.

mrežaste tkanine za zavese), konfekcijski izdelki, perilo, nogavice, naglavne rute, moški klobuki in čepice, puloverji, brisače, posteljnina, sukanec, vrvi in motvoz, vreče, odeje, sanitetna vata, gaze in obveze, to je v resnici skoraj vsi izdelki iz tekstila. Enako je veljalo za izdelke iz usnja in gume oziroma za surovine (kože, usnje).¹⁵

Določeno je bilo tudi, kdo sme posamezno vrsto blaga, ki spada pod načrtno razdeljevanje in potrošnjo, kupovati in kdo prodajati. Kupovanje je bilo omogočeno le fizičnim in pravnim osebam, ki so blago potrebovale za domačo uporabo, proizvodnjo, predelavo in prodajo. Določeno je bilo, da smeta biti med izdelovalcem in porabnikom le dva posrednika: trgovec na debelo in na drobno in da se število posrednikov ne sme zvišati, če je imelo določeno blago le enega posrednika. Blago se je lahko prodajalo le na krajih, ki so bili za to določeni in opremljeni, torej v trgovskih lokalih; pri kmetijskih pridelkih je bila mogoča izjema. MTP je določil tudi količino blaga, ki so jo smeli potrošniki kupovati in jo imeti v gospodinjstvu za domačo rabo. Z odločbo je bila prepovedana blagovna menjava oziroma plačevanje storitev z blagom.¹⁶

Poleg teh določil so bile določene tudi cene za izdelke racionirane preskrbe oziroma kako se cene zanje določajo in koliko je pri posameznem blagu trgovcu dovoljenega 'kosmatega zaslužka'. Pri obutvi je bil ta na primer 25%, pri prehrambnem blagu 20%, pri alkoholnih pijačah 10%.¹⁷ Iz predpisov o normiranju cen, torej iz racionirane preskrbe, so bili izvzeti luksuzni predmeti, ki "niso bistvenega pomena za vojno in narodno gospodarstvo". To so bili prevsem predmeti za osebno uporabo, kolikor jih je pač še bilo v zalogah trgovin. Med predmeti, ki niso bili podvrženi državnim regulativim, naštetih je bilo 45, so bila glasbila, otroške igrače, luksuzno in slogovno pohištvo, cilindri, bele srjace za frak in smoking s trdim naprsnikom, plesna obutev, krzno in izdelki iz krzna, pahljače, lornjoni in gledališki daljnogledi, sončniki, palice in dežniki z držajem iz dragih kovin, slonove kosti, bambusa in druge luksuzne tvarine, peneča se vina, čajno pecivo, sladoled in vsi slaščičarski izdelki, kozmetični in parfumerijski izdelki, jedilni pribor iz alpake in srebra, itd.,¹⁸ skratka predmeti, ki so jih pred vojno uporabljali le 'buržujji'. Zakonsko je bila tedaj urejena tudi prodaja blaga v prosti prodaji, to je tistega, ki ni spadalo pod načrtno razdeljevanje in potrošnjo.¹⁹

V letu 1945 so bili za posamezne artikle sprejeti odloki, s katerimi so bili ti dani v prosto prodajo. To so bili tisti artikli, ki jih je bilo po mnenju MTP dovolj na trgu in kupci niso imeli težav z njihovo nabavo. Julija sta bila tako v prosto prodajo dana cement in opeka, pod pogojem da cementarne in opekarne izdelajo zadostne količine, o čemer so morali konec vsakega meseca poročati svojim federalnim ministrstvom, ta pa zveznemu MTP.²⁰ Takšni pogoji so bili postavljeni tudi za prosto prodajo kisa. Za mesec dni, v oktobru 1945 so bili v prosti prodaji tudi sandali in otroški čevlji. Avgusta so bile v prosto prodajo puščene tudi

¹⁵ UL DFJ, 40-366/ 12. 6. 1945.

¹⁶ UL DFJ, 40-367/ 12. 6. 1945.

¹⁷ UL DFJ, 34-305/ 22. 5. 1945.

¹⁸ UL DFJ, 34-309/ 22. 5. 1945.

¹⁹ UL DFJ, 40-361/ 12. 6. 1945.

²⁰ UL DFJ, 54-512/ 31. 7. 1945.

cigarete, ker je proizvodnja zadoščala za normalno preskrbo,²¹ oktobra pa tudi vžigalice, ker so

bile zaloge, ki naj bi po mnenju MTP zadoščale za 8 do 10 mesecev. Porabo pa je bilo treba ves čas spremljati.²² V začetku leta 1946 so bile v prosto prodajo prepuščene tudi lončene peči in pečnice,²³ maja lignit,²⁴ gradbeni material, pa tudi čebula, fižol in krompir.²⁵ Za te je bilo oktobra 1945 določeno, da spadajo pod režim načrtnega razdeljevanja in porabe, pa tudi pod odkup. S tem so bile določene tudi količine teh pridelkov, ki so jih pridelovalci po oddaji lahko obdržali; za vsakega člana družine je pridelovalec lahko obdržal 30 kg fižola in 120 kg krompirja, kar pa so federalna ministrstva za trgovino in preskrbo lahko zmanjšala, pač glede na zaloge oziroma prehranske navade tamkajšnjega prebivalstva.²⁶

Ena pglavitnih značilnosti racionirane preskrbe je bilo razdeljevanje blaga na nakaznice, v žargonu imenovane karte. Za celotno jugoslovansko ozemlje so bile te uvedene konec julija 1945. Takrat je izšel odlok o uvedbi enotnih legitimacij za preskrbo ter potrošniških knjižic za celotno državno ozemlje. Povsod so morale začeti veljati 15. septembra.²⁷ Hkrati je izšel tudi pravilnik o legitimacijah za preskrbo in o potrošniških knjižicah, s katerim je bilo natančno predpisano, kdo dobi potrošniško knjižico in pod kakšnimi pogoji. Načela, uvedena s tem odlokom in pravilnikom, so kljub spremembam v preskrbovalnem sistemu ostala v veljavi do ukinitve 'kart'. Osnovni pri tem so bili kraj bivanja in možnost "samooskrbe" ter zaposlitev glede na težavnost dela.

Pogoj, da je posameznik dobil legitimacijo za preskrbo, je bil kraj njegovega stalnega bivališča oziroma značaj tega kraja. Ta je moral biti tak, da se večina prebivalcev ni ukvarjala s kmetijstvom; moralo je biti urbano naselje. Legitimacija, veljala je eno leto, je preskrbovancu omogočala pridobitev ustrezne potrošniške knjižice, s katero je lahko kupoval blago, ki je spadalo v smislu uredbe o načrtnem razdeljevanju in preskrbi med racionirano. Tisti, ki niso stalno živeli v naseljih s prevladujočim kmetijskim prebivalstvom, in so bili "proizvodniki živil", torej kmetovalci, niso imeli pravice prejemati živila iz racionirane preskrbe. Potrošniško knjižico pa je lahko dobil tudi zaposleni v kraju zaposlitve. To so bile dodatne potrošniške knjižice, ki so jih prejeli delavci glede na težavnost fizičnega dela, ki so ga opravljali oziroma glede na starost oskrbovanca (otroci).

Potrošniških knjižic je bilo več vrst in so se med seboj razlikovale po barvi oziroma oznakah. Vse so imele za določeno blago v določeni količini kupone, ki jih je trgovec ob predaji blaga preskrbovancu izrezal iz potrošniške knjižice. Osnovna je bila splošna državljanska (oznaka G), ki so jo prejeli vsi prebivalci, upravičeni do načrtovane preskrbe. Veljavnost te potrošniške knjižice je bila tri mesece, medtem ko je bilo treba dodatne potrjevati vsak mesec, delavci zaposleni pri težjih in lažjih fizičnih delih oziroma družinski poglavarji pa na šest mesecev.

²¹ UL DFJ, 58-552/ 10. 8. 1945.

²² UL DFJ, 81-769/ 23. 10. 1945.

²³ UL FLRJ, 1-8/ 1. 1. 1946.

²⁴ UL FLRJ, 37-246/ 7. 5. 1946

²⁵ UL FLRJ, 40-268/ 17. 5. 1946.

²⁶ UL DFJ, 84-806/ 30. 10. 1945.

²⁷ UL DFJ, 54-505/ 31. 7. 1945.

Dodatnih potrošniških knjižic pa je bilo več vrst. Dve sta bili za delavce, prva pri težkem fizičnem delu (R-1), druga za delavce pri lažjem fizičnem delu (R-2); kdo so bili ti je odredil minister za trgovino in preskrbo zvezne vlade v sporazumu z ministrom za socialno politiko zvezne vlade. Dve vrsti knjižic sta bili za otroke: do dveh let

starosti (D-1) in od dveh do sedmih let (D-2). Dodatno knjižico so dobivale tudi nosečnice od 6. meseca nosečnosti dalje (T) in bolniki z dieto (B), pa tudi "družinski poglavarji", za kar so se šteli tudi samci, ki so vodili samostojno gospodinjstvo (K). Vsak preskrbovanec je tako lahko imel več potrošniških knjižic. V pravilniku so bili tudi upoštevani tisti, ki sicer niso imeli pravice do racionirane preskrbe (samooskrbovanci - kmetovalci), ko so začasno (nad 3 dni) bivali v mestu. Ti so za čas bivanja dobili potrošniške knjižice in ustrezno število kuponov, medtem ko so tisti, ki so potovali v drug kraj in so bili oskrbovanci racionirane preskrbe, v tem kraju lahko koristili svoje potrošniške knjižice. Kdor pa je odšel za več kot 15 dni iz kraja, kjer je veljala racionirana oskrba na 'karte', v kraj, kjer ta ni veljala, je moral svojo potrošniško knjižico oddati v kraju stalnega bivanja. Enako je veljalo v primeru selitve.²⁸

Ta sistem legitimacij za preskrbo in potrošniških knjižic je ostal v veljavi leto dni, do septembra 1946, ko so bile knjižice zamenjane z živilskimi nakaznicami. Maja 1946 je bila izvedena zamenjava obrazcev potrošniških knjižic z živilskimi nakaznicami, julija 1946 pa je bil z odredbo sistem razdeljevanja racioniranih industrijskih izdelkov potrošnikom poenostavljen. Racionirane industrijske izdelke, razen tistih, ki jih za normalno preskrbo ni bilo dovolj - te so še naprej delili le na nakaznice (bone) - so uporabnikom v večjih mestih in industrijskih krajih, ki jih je določilo republiško MTP, 'delili' s posebnimi potrošniškimi kartami. Bile so za splošno kategorijo potrošnikov, za zaposlene oziroma tiste, ki so bili z njimi glede preskrbe izenačeni in za otroke pod 14. leti in so imele določeno število enot in kuponov.²⁹

Novo potrošniške liste oziroma živilske nakaznice za preskrbo z racioniranimi živili in drugimi gospodinjskimi potrebščinami za prebivalce mest in delavskih naselij so uvedli v začetku novembra 1946. V pravilniku MTP je bil razdelan celoten sistem racionirane preskrbe, kakršna je bila v veljavi v Jugoslaviji do uvedbe zagotovljene preskrbe v marcu leta 1948 oziroma tudi v tem sistemu. To velja predvsem za način razdeljevanja 'kart' in za način prodaje oziroma razdeljevanja blaga, vključno s kontrolo potrošnikov in prodajalcev.

Potrošniški listi, to so bile živilske nakaznice in potrošniške knjižice za gospodinjstvo, so se po določenem sistemu dodeljevali prebivalcem tistih mest in naselij, ki jih je določil zvezni minister za trgovino in preskrbo na predlog republiškega, delavcem in nameščencem zaposlenim v podjetjih splošnega državnega pomena, torej državnih podjetjih pod upravo zvezne države ter tudi delavcem in nameščencem podjetij važnejšega pomena (katera so to bila, je posebej določeval republiški MTP). 'Karte' so pripadale tudi njihovim družinskim članom. Prebivalci, ki niso bili določeni za racionirano preskrbo, so se preskrbovali po drugih predpisih oziroma niso bili deležni racionirane preskrbe.

²⁸ UL DFJ, 54-504/ 31. 7. 1945.

²⁹ UL FLRJ, 60-429/ 26. 7. 1946.

Vsi porabniki racionirane preskrbe so bili razvrščeni v potrošniške razrede, po katerih so dobivali živilske nakaznice za mesec dni. Bilo jih je 6 vrst: za delavce prvega razreda (obrazec TD), delavce drugega razreda (SD), delavce tretjega razreda (LD), osnovni razred potrošnikov (M), za otroke do 2 let (O-1) in za otroke od 2. do 14. leta (O-2). Za celotno gospodinjstvo, kateremu je bila mogoča nabava kurjave, je bila potrošniška knjižica (obrazec H) izdana za najmanj leto dni. Iz nje

je moralo biti razvidno število članov gospodinjstva. Živilske nakaznice so bile izdajane ločeno za kruh in moko, za meso in maščobe, za sladkor in sol.

Za normalno funkcioniranje racionirane preskrbe je bil pomemben sistem razdeljevanja živilskih nakaznic porabnikom in način razdeljevanja oziroma prodaje blaga. Za prvo je bil vzpostavljen sistem zaupnikov, ki so imeli na skrbi razdeljevanje 'kart', za drugo pa je skrbela trgovska mreža. Da je vsak porabnik dobil nakaznico in da ni bila mogoča zloraba teh, so skrbeli hišni in ulični zaupniki za preskrbo. Vsak porabnik je moral dati overiti svoje potrošniško potrdilo - potrošniški list hišnemu zaupniku, s čimer je ta potrdil, da upravičenec v resnici prebiva na navedenem naslovu, kar je bil pogoj za izdajo živilske nakaznice. To so morali storiti vsak mesec (do zadnjega dne meseca), da so lahko za naslednji mesec prejeli živilsko nakaznico. Za zaposlene pa je morala poleg hišnega zaupnika za preskrbo overiti potrošniški list še uprava oziroma vodja podjetja, kjer je bil upravičenec do živilske karte zaposlen. Točno je morala biti navedena vrsta dela, poklic oziroma dolžnost, ki jo je opravljal. Pri invalidih je morala biti točno navedena stopnja invalidnosti.

Razdeljevalni sistem, ta je bil hkrati tudi v vlogi kontrole potrošnikov in celotne preskrbe, je bil zgrajen od hišnih zaupnikov, ki so bili lahko v mnogočem odločilni za posameznega porabnika, preko uličnih zaupnikov, ki so jim morali hišni vsak mesec do 20. predati spisek upravičencev v hiši, do uradov za racionirano preskrbo pri ljudskih odborih. Ti so na podlagi potrošniških potrdil, ki so jih dobili od uličnih zaupnikov, razvrščali potrošnike v razrede in na osnovi tega razdelili živilske nakaznice. Te so uporabniku predali hišni zaupniki. Točno so bili določeni roki za vsako opravilo; do kdaj je moral hišni predati spisek stanovalcev uličnemu zaupniku in kdaj je moral ta pripraviti in oddati potrdila uradu, oziroma kdaj je urad izdal nakaznice. Urad za racionirano preskrbo je moral obračun poslati okrajnemu ljudskemu odboru, ti pa so morali poročati oddelku za racionirano preskrbo pri republiškem MTP, ki je moral do 20. v mesecu poslati na predpisanem obrazcu poročilo o izdanih živilskih izkaznicah zveznemu MTP.

Racionirana živila so potrošniki na podlagi živilskih nakaznic lahko kupili v trgovinah, ki jih je določil ljudski odbor. Ta je določil tudi koliko kupcev se lahko v posamezni trgovini preskrbuje. Vsak se je moral v trgovini, ki si jo je izbral sam, prijaviti do 4. dne v mesecu. V tistem mesecu se je lahko oskrboval le v tej trgovini, kjer se je prijavil, kar je trgovec moral potrditi z žigom in hkrati sporočiti "prijavo potrošnika" oziroma število le teh ljudskemu odboru. Ta je nato na podlagi števila potrošnikov dal nalog prodajalcu na debelo, da mu je izdal blago, ki so ga nato prevzele trgovine na osnovi števila pri njih prijavljenih potrošnikov. Kdaj in kaj bodo trgovci imeli na zalogi oziroma bodo prodajali na 'karte' je bilo objavljeno v časopisih ali na kak drug krajevno običajen način. Trgovci so pri prodaji iz živilske nakaznice odrezali kupon za ustrezno blago in količino.

Racionirana živila so se izdajala v določenem času, ta je bil označen na odrezkih ali ga je določal pristojni ljudski odbor, vendar ni smel čas izdaje trajati dlje kot 10 dni. Kruh se je lahko prodajal le za en dan ali za dan vnaprej, moka, če je bila izdana namesto kruha pa za 5 dni vnaprej. Po zaključku prodaje je moral trgovec podati natančen obračun o prodanem blagu z nalepljenimi odrezki živilskih nakaznic pristojnemu organu. Ti pa so morali te hraniti tri mesece, vsaj enkrat mesečno pa so morali kontrolirati tudi skladišča prodajalcev na drobno.³⁰

Hkrati z določili o načinu razdeljevanja prodaje živil, ki je bil z manjšimi spremembami v veljavi v vsem času racionirane in tudi zagotovljene preskrbe, je bila uzakonjena tudi razvrstitev prebivalstva v potrošniške razrede. Potrošniki iz vsakega razreda so se z racioniranim blagom preskrbovali po normah, ki jih je določilo zvezno MTP in sicer za vsako gospodarsko panogo posebej. Potrošniških razredov je bilo šest: trije za delavce oziroma zaposlene glede na stopnjo težavnosti dela, splošni razred potrošnikov in 2 za otroke glede na starost (do dveh let in od 2. do 14. let). V prvi potrošniški razred so bili uvrščeni vsi delavci, ki so delali "neposredno pri proizvodnem postopku", v drugem in tretjem so bili delavci v posameznih panogah, pomožnih delih ali tisti, ki niso imeli potrebne strokovne izobrazbe. Kot delavci so se šteli vsi, ki so bili v najemniškem razmerju in so bili zavarovani pri ustanovah socialnega zavarovanja. S fizičnimi delavci so bili tako izenačeni tudi uslužbenci in tisti, ki so opravljali intelektualne poklice. Tako so bili v prvem potrošniškem razredu univerzitetni profesorji, člani akademij znanosti in umetnosti, direktorji kulturnih in znanstvenih ustanov, glavni uredniki časopisov in revij, vodilni državni uslužbenci in politiki, vključno z zveznimi in republiškimi poslanci, pa tudi imetniki reda narodnega heroja. Z drugim razredom so bili izenačeni priznani umetniki in strokovni delavci državnega aparata, v tretjem pa so bili novinarji, dijaki srednjih šol in študenti, osebni upokojenci pa tudi duhovniki. Tisti, ki so bili stari nad 14 let in niso spadali v noben razred, so bili uvrščeni v splošni razred potrošnikov; to so bile n.pr. gospodinje.³¹

Za vsak razred je bila točno določena količina racioniranih živil, ki so jih dobili na svoje 'karte'. Tako so januarja 1947 dobili v prvem potrošniškem razredu dnevno 800 g kruha, v drugem 600 g, v tretjem 500 g, v splošnem ter otroci pa po 300 g.³² Dva meseca kasneje so se količine zmanjšale. Če niso bile zagotovljene količine kruha, so potrošniki dobili moko v razmerju 3/4 količine kruha.³³

Za udarnike, tiste ki se "goreče trudijo za obnovo in za gospodarsko izgradnjo", so bile določene dopolnilne potrošniške karte, s katerimi so ti imeli pravico do mesečnega nakupa 2 kg pšenične krušne moke, 1 kg bele moke, 0,5 kg maščob in sladkorja in 0,25 kg soli. Pravico so imeli nabaviti do vrednosti 2000 dinarjev tudi določene količine industrijskih izdelkov, predvsem oblačil in obutve (3,0 m blaga z vsem potrebnim za obleko, 1 izdelano moško obleko ali ženski kostim, suknjo ali plašč, klobuk ali čepico, 2 moški srajci ali ženske kombineže, 2 para spodnjih hlač ali ženskih hlač, 3 robce, 3 pare moških ali ženskih nogavic, 5 m tkanine za žensko obleko, 1 par čevljev, 2 kosa toaletnega mila, 0,5 kg mila za pranje, 1 m³ drv itd.).³⁴

³⁰ UL FLRJ, 76-541/ 20. 9. 1946.

³¹ UL FLR, 76-543/ 20. 9. 1946.

³² UL FLRJ, 8-74/ 28. 1. 1947.

³³ UL FLRJ, 19-137/ 7. 3. 1947.

³⁴ UL FLRJ, 40-266/ 17. 5. 1946.

Iz racionirane preskrbe pa so bili izključeni tisti, ki so neko živilo pridelali sami. Tako so bili na primer novembra 1946 iz racionirane preskrbe z mastjo in mesom izločeni vsi tisti, ki so redili prašiča ali ga kupili; nakaznic za mast naj ne bi dobili leto dni, za meso pa tri mesece za vsakih 50 kg žive teže prašiča. Izključitev je veljala za vse člane družine 'samooskrbovanca', pri čemer se je čas neprejemanja nakaznic računal glede na število družinskih članov in težo prašiča. V primeru 80 kg težkega prašiča je bila 4-članska družina izključena iz racionirane preskrbe z maščobami za 6 mesecev, z mesom pa mesec in pol. Vsak zakol je moral biti javljen ljudskemu odboru, ki se je o teži zaklane živali prepričal in odračunal živilske nakaznice, prav tako pa je bil kontroliran tudi nakup.³⁵

Za kmete, ki so pridelovali žito in ga oddajali odkupnim podjetjem po normiranih cenah (obvezna oddaja), je bila tudi izdana odredba, s katero so jim bile dane možnosti oziroma ugodnosti pri preskrbi z racioniranimi industrijskimi izdelki. Kmetom je bilo na ta način omogočeno, da so na nakaznice kupovali izdelke tekstilne, usnjarske, kovinske in kemične industrije v vrednosti 30% zneska, ki so ga prejeli za oddani presežek žita. Večjo ugodnost pa so imeli tisti pridelovalci žita, ki so po normiranih cenah prodajali svoje tržne viške (potem, ko so opravili obvezno oddajo); ti so imeli pravico do nakupa v vrednosti 50% zneska, ki so ga prejeli za prodano žito. Določeno pa je bilo razmerje med industrijskimi izdelki, ki so jih lahko pod temi pogoji kupovali pridelovalci žita. Tako so lahko kupili 55% tekstila in obutve, 40% kovinskih izdelkov (orodja in opreme) in 5% predmetov kemične industrije, v kar se je štelo tudi steklo za okna, petrolej, milo in umetna gnojila. To jim je bilo omogočeno za dva mesece in je bila vodena stroga kontrola razdeljevanja, pri čemer je bil upoštevana količina žita v posameznih krajih, da je bila razdelitev pravilna oziroma potrebe kmetov zadovoljene. Za kontrolo so bila zadolžena republiška MTP.³⁶

V pripravah na uvedbo planskega gospodarstva je aprila 1947 začela veljati uredba o načrtnem razdeljevanju industrijskega blaga, kar je pomenilo da je bilo točno določeno kdo in koliko bo dobil 'doma' proizvedenih industrijskih izdelkov. Kot zadnja med šestimi 'porabniki' je bila široka potrošnja, torej preskrba prebivalstva. Industrijski izdelki so bili razdeljeni na racionirane, to je tiste, ki so se prodajali na 'karte', na kontingentirane, ki so se razdeljevali po načrtu republiškega MTP in na tiste v prosti prodaji.³⁷ Tak je bil primer s sladkorjem in tkaninami, pa tudi s cementom, posodami; jeseni 1947 so bili ti proizvodi, ko je ugotovilo zvezno MTP, da jih je dovolj za racionirano preskrbo, puščeni v prosto prodajo.³⁸ MTP pa je tudi predpisalo, kdo lahko blago v prosti prodaji prodaja, določilo pa je tudi ceno. Sladkor je v prosti prodaji stal 100 dinarjev za 1 kg, medtem ko je po enotni ceni veljal 33 dinarjev. Razliko je bilo treba po navodilu finančnega ministrstva nakazati na poseben račun.³⁹ Določene so bile tudi cene na drobno za živila iz racionirane preskrbe; za kg masti na 'karto' je kupec moral odšteti 55, za kg mesa glede na kakovost od 36 do 45, za liter mleka 9, za kg krompirja 6

³⁵ UL FLRJ 76-650/ 12. 11. 1946.

³⁶ UL FLRJ, 53-366/ 2. 7. 1946.

³⁷ UL FLRJ, 31-252/ 15. 4. 1947.

³⁸ UL FLRJ, 87-624, 632/10. 10. 1947.

³⁹ UL FLRJ, 91-672/ 25. 10. 1947.

dinarjev.⁴⁰ V prosto prodajo so bile "glede na zadosti povečano proizvodnjo" puščene tudi bombažne, volnene in svilene tkanine po določenih cenah, veljavnih za celotno državo. Najdražje je bilo volneno blago za moške plašče - 1500 dinarjev za 1 m; meter flanele je veljal 185, klota od 280-440, blago za moške srajce od 180-225, blago za posteljnino od 250-390 dinarjev itd.⁴¹

Za preskrbo delavcev, ki so živeli v krajih, kjer ni bilo trgovske mreže, so bile v večjih državnih tovarnah organizirane trgovine za prodajo racioniranih živil in industrijskih izdelkov - delavske preskrbovalnice. Te so lahko imele tudi lastno gospodarstvo, t.i. ekonomije, na katerih so pridelovale same, lahko pa so tudi nabavljale živila neposredno od kmetov.⁴²

Racionirano preskrbo kot začasni način, čeprav je bil v veljavi več kot dve leti in pol, je v začetku marca 1948 vlada z vrsto odredb nadomestila z zagotovljeno preskrbo. Namen te in celotni sistem, ki je začel delovati na osnovi teh odredb, je bil bolj 'politično in ideološko' opredeljen, kajti v Jugoslaviji se je z uvedbo načrtnega gospodarstva in izvajanjem petletke začel graditi socializem po sovjetskem vzorcu. V preambuli k uredbi o preskrbi prebivalstva, s katero je bil ta celotni sistem preskrbe opredeljen do njegove ukinitve, so bili navedeni razlogi za njegovo uvedbo: "(...) da se vsi za delo sposobni državljani vključijo v proizvodnjo in vsak nagradi po svojem dejanskem prispevku k ljudski skupnosti, izvajajoč ustavno načelo: 'Vsak državljan je dolžan delati po svojih sposobnostih; kdor skupnosti ne daje, tudi ne more od nje prejemati.'; da bi se prebivalci mesta in podeželja enakomerno preskrbovali s kmetijskimi pridelki oziroma industrijskimi izdelki, razvijala pravilna izmenjava med industrijo in kmetijstvom ter še bolj okrepila zveza med delavcem in kmetom."⁴³

Zdenko Čepič

LEGAL ASPECTS OF RATIONED SUPPLY IN YUGOSLAVIA FROM 1945 TO 1948

S u m m a r y

The supply of food and industrial consumer products, such as clothing, footwear and technical goods, was a major problem in Yugoslavia during the Second World War and immediately after it, both for the population who suffered shortages and the authorities who had to provide it. Securing a normal supply of food and industrial goods was one of the most urgent tasks the new Yugoslav government had to face as the war ended in May 1945. Three days after the war had officially ended, the government passed a basic legal regulation on the basis of which rationed supply was organized. This kind of supply resembled in many aspects that used in Yugoslavia immediately before the war. Although originally intended as a temporary measure, rationing remained in effect for three years. At the beginning of March 1948, it was substituted with regular supply, which was propagated as an integral part of the new political system and a way of introducing socialism in Yugoslavia.

The main characteristic of rationed supply was a planned distribution and consumption of all items in demand. The supply was planned, organized and administered by the Yugoslav Ministry of Commerce and Supply. The federal legal provisions regulating rationed supply were implemented, at the republic's level, by the respective Ministries of Commerce and Supply and the subordinated District People's Committees. The legal acts passed by the Slovenian Ministry were, to a large extent, merely a

⁴⁰ UL FLRJ, 95-698/ 8. 11. 1947.

⁴¹ UL FLRJ, 95-697/ 8. 11. 1947; prodajalec zaposlen v državni trgovini je takrat zaslužil 2000-2800 din. UL FLRJ, 97-713/ 15. 11. 1947.

⁴² UL FLRJ, 110-824/ 27. 12. 1947.

⁴³ UL FLRJ, 12-62/ 11. 2. 1948.

transmission of the federal, prescribing which categories of people were entitled to rationed supply and the maximum quantities of particular items that each individual could receive.

Consumers who depended on the "good will" of the state for the procurement and distribution of supplies were most affected by the legal provisions prescribing which items were subject to planned distribution and consumption, and who was entitled to buy and sell specific goods. Goods were only to be sold on designated and adequately equipped commercial premises. The Ministry of Commerce and Supply also prescribed the maximum quantity of goods consumers were allowed to buy and stock in their households for domestic use. One of the main features of rationed supply was the distribution of goods against coupons, the so-called "cards". These were introduced throughout entire Yugoslav territory at the end of July 1945. Whether one was entitled to receive rationed supplies depended on the nature of one's place of permanent residence. This had to be predominantly urban in character, with the majority of inhabitants not engaged in agriculture. Those whose permanent residence was not in a mainly rural area, but produced food themselves, were not entitled to rationed supply. Technically, one could claim supplies only by presenting coupons which were then cut out from consumer books by a merchant in exchange for a particular commodity. These books, which were of several types and varied in colour and markings, contained a limited number of coupons for each commodity. Those entitled to rationed supply were classified into several consumer categories according to which they received monthly quotas of coupons for a clearly stated quantity of goods. In January 1947, for example, the daily allowance for the first consumer category was 800 g of bread, the second 600 g and the third 500 g. In general, each child was entitled to 300 g daily.

For rationed supply to function in practice, an appropriate distribution of both coupons and goods had to be secured. To this end, networks of commissioners and merchants were set up. The first were responsible for the distribution of "cards" among consumers, and the second for the distribution and sale of goods. The task of house and street commissioners' was to see that every consumer received coupons and that any abuse was prevented. Consumers were able to buy rationed foodstuffs with their coupons in shops designated by the local authorities who also determined the maximum number of consumers each shop could supply. Rationed foodstuffs were only available for limited periods specified on the coupons, but no longer than ten days. One could only buy the quantity of bread sufficient for one day or, at the most, two. What and when merchants were going to have in stock was announced in the newspapers.

The same was the situation with the supply of industrial goods. These were classified into three categories. In the first were rationed goods which were sold for coupons, in the second those subject to quotas which were distributed according to a plan of the republic Ministry of Commerce and Supply, and in the third those intended for free sale. However, even the goods in free sale were subject to regulations specifying who was allowed to buy and at what price.